

પ્રવચન નં. ૪ ગાથા-૨ શુક્રવાર, જેઠ સુદ ૮, તા. ૧૨-૦૬-૧૯૭૦

‘દર્શન પ્રાપ્ત’ અહીંયા શું કહ્યું? મૂળ તો એમ કહે છે કે ‘દંસણ મૂલો ધમ્મો’. જિનવરે શિષ્યોને કહ્યું. સમ્યક્ત્વ મૂળ ધર્મ છે. અને એ ધર્મ છે એ જિનવરનો કહેલો (છે). સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર સહિત વીતરાગભાવ અને બાહ્ય નગ્નમુદ્રા, એને અહીં દર્શન-જિનદર્શન કહ્યું છે. એવા જૈનદર્શનની પ્રતીતિ સમ્યગ્દર્શન એ મૂળ છે. આ મૂળ છે જૈનધર્મનું અને એનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન. એ સમ્યગ્દર્શનના બાહ્ય કારણો થોડા કદા.

‘ઉપશમસમ્યક્ત્વ હોતા હૈ.’ ‘મિથ્યાત્વકર્મકા ઉપશમ હોનેસે ઉપશમસમ્યક્ત્વ હોતા હૈ.’ જાણવાની વાત છે. સાધારણ થોડી લઈ લીધી આ તો. ‘તથા ઇન સાત પ્રકૃતિયોંમેંસે છહકા તો

ઉપશમ યા ક્ષય હો ઔર એક સમ્યક્ત્વ પ્રકૃતિકા ઉદય હો તબ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ હોતા હૈ.’ સમકિત. જૈનધર્મનું મૂળ પહેલો મોક્ષમાર્ગ, એનું મૂળ સમકિત છે. એ સમ્યક્ આત્માનો અનુભવ. ભગવાન સર્વજ્ઞે પરમાત્માએ કહ્યો એવો આ આત્મા, એવા આત્માની સન્મુખ થઈને અંતરના અનુભવમાં પ્રતીતિ કરવી એનું નામ ધર્મની શરૂઆત-સમ્યગ્દર્શન કહે છે. કહો, સેઠી! આ વીતરાગનો ધર્મ છે.

તીર્થંકરદેવ પરમેશ્વરે જૈનધર્મ જે કહ્યો એ તો ચારિત્ર, દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું આખું રૂપ, એને જૈનધર્મ કહ્યો. એનું મૂળ પાછું સમ્યગ્દર્શન. એ ત્રણમાં મૂળ સમ્યગ્દર્શન. એની પ્રતીતિ થવી. મુનિ આવા, જૈનધર્મ આવો હોય. વીતરાગ પરિણામ જેના, વીતરાગી પરિણામી, એવો મુનિનો ધર્મ એ જૈનધર્મ, એ જૈનદર્શન. એની અંતરમાં પ્રતીતિ થવી. રાગ અને પુણ્ય-પાપના વિકલ્પથી રહિત એ સ્વરૂપ જેનું મોક્ષમાર્ગ છે, એની અહીં અંતરમાં પ્રતીતિ શુદ્ધ ચૈતન્યના આશ્રયે નિરૂપાધિ-રાગ વિનાની સમ્યગ્દર્શન દશા થવી એને પ્રથમ ધર્મનું મૂળ કહે છે. કહો, સમજાય છે કાંઈ? ત્યાંથી ધર્મની શરૂઆત થાય છે. ‘દેવચંદ્રજી’! વીતરાગનો માર્ગ ત્યાંથી શરૂ થાય છે. એ સમ્યગ્દર્શન ન હોય તો એને કાંઈ હોતું નથી. એના જ્ઞાન પણ ખોટા, એના વ્રત પણ ખોટા અને (એના) ચારિત્ર પણ ખોટા.

કહે છે કે, પ્રકૃતિ સાત છે. એની એક પ્રકૃતિનો ઉદય રહે અને છ જાય એને ક્ષયોપશમ કહે છે. એમાં અતિચાર લાગે એ જાણવાની વાત છે. સાત પ્રકૃતિનો સત્તામાંથી નાશ થાય એને ક્ષાયિક કહે છે.

‘ઇસપ્રકાર ઉપશમાદિ હોનેપર જીવકે પરિણામભેદસે ત્રીન પ્રકાર હોતે હૈં;...’ ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક. ‘વે પરિણામ અતિ સૂક્ષ્મ હૈં, કેવલજ્ઞાનગમ્ય હૈં, ઇસલિયે ઇન પ્રકૃતિયોંકે દ્રવ્ય પુદ્ગલપરમાણુઓંકે સ્કંધ હૈં;...’ એ અતિસૂક્ષ્મ છે એ જાણવાની વાત લીધી છે. ‘ઉનમ્ ફલ દેનેકી શક્તિરૂપ અનુભાગ હૈ વહ અતિસૂક્ષ્મ હૈ વહ છન્નસ્થકે જ્ઞાનગમ્ય નહીં હૈ.’ ભગવાનઆત્માના પરિણામ સૂક્ષ્મ કેવળજ્ઞાનગમ્ય અને પોતાને અનુભૂતિગમ્ય થાય છે.

મુમુક્ષુ :- અનુભૂતિગમ્ય થાય એ હવે આવશે.

ઉત્તર :- હવે આવશે, પણ પહેલેથી પાછું (એમ માની લે કે) કેવળીગમ્ય છે એટલે ન જાણી શકાય એમ નથી. ‘વે ભી અતિસૂક્ષ્મ કેવલજ્ઞાનગમ્ય હૈ. તથાપિ જીવકે કુછ પરિણામ છન્નસ્થકે જ્ઞાનમ્ આને યોગ્ય હોતે હૈં, વે ઉસે પહિયાનનેકે બાહ્ય-ચિહ્ન...’ હવે બાહ્ય ચિહ્નની વાત કરશે.

મુમુક્ષુ :- હવે ન્યાં જરા સમજાવવા જેવું...

ઉત્તર :- હવે બાહ્ય ચિહ્ન કહેશે. ‘ઉનકી પરીક્ષા કરકે નિશ્ચય કરનેકા વ્યવહાર હૈ;...’ શું કહે છે? આત્મા પૂર્ણ જ્ઞાયક આનંદસ્વભાવ, એનો અંતર અનુભવ, પ્રતીતિ અનુભવમાં થવી એ સમ્યક્ત્વ. પણ એ સમ્યગ્દર્શન સીધું ન જણાય, કહે છે. એની અનુભૂતિ, જે આત્માનું જ્ઞાન થાય, એ અનુભૂતિ એ સમ્યગ્દર્શનનું બાહ્ય ચિહ્ન છે. સેઠી!

મુમુક્ષુ :- કઠણ પડે.

ઉત્તર :- કઠણ પડે પણ.... અંતર સ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા, એનું ભાન થઈને પ્રતીતિ થવી, એ પ્રતીતિ થાય એને સમ્યગ્દર્શન (કહેવાય). પણ સમ્યગ્દર્શન સીધું ન જણાય, કહે છે. સૂક્ષ્મ છે ઘણું. એની સાથે બાહ્ય લક્ષણ (હોય છે). બાહ્ય કેમ? કે દર્શન છે અને જ્ઞાન જે છે (તે) દર્શનથી ભિન્ન ચીજ છે. તેથી સમ્યગ્દર્શનને અનુભૂતિ દ્વારા જાણવું એ વ્યવહાર અને બાહ્ય ચિહ્ન થયું તો વ્યવહાર થયો. કહે છે ને, જુઓને!

‘ઉસે પહિયાનનેકે બાહ્ય-ચિહ્ન હૈં, ઉનકી પરીક્ષા કરકે નિશ્ચય કરનેકા વ્યવહાર હૈ; એસા ન હો તો છત્રસ્થ વ્યવહારી જીવકે સમ્યક્ત્વકા નિશ્ચય નહીં હોગા ઔર તબ આસ્તિક્યકા અભાવ સિદ્ધ હોગા...’ આસ્તિક્ શ્રદ્ધાનો અભાવ ઠરે. ‘વ્યવહારકા લોપ હોગા-ચહ મહાન દોષ આયેગા.’

મુમુક્ષુ :- વ્યવહારને લોપ કીધો.

ઉત્તર :- વ્યવહાર, કયો વ્યવહાર આ? આ વ્યવહાર એટલે આત્મા વસ્તુ છે એનું ભાન થઈને પ્રતીતિ થાય. એ પ્રતીતિની સાથે જ્ઞાન, અનુભૂતિ હોય. વેદન અનુભવ આનંદનો (હોય). એ અનુભૂતિ દ્વારા પ્રતીતિને જાણવું એનું નામ વ્યવહાર છે.

મુમુક્ષુ :- અનુભૂતિ પ્રત્યક્ષ છે.

ઉત્તર :- પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ ઇ જ્ઞાનની પર્યાય છે અને દર્શન શ્રદ્ધાની પર્યાય છે. ‘દેવચંદજી’! સૂક્ષ્મ વાત છે. એ શ્રદ્ધાની પર્યાયને જ્ઞાનની પર્યાય દ્વારા જાણવું, એક ગુણની દશાને બીજા ગુણની (પર્યાય દ્વારા જાણવી), એનું નામ વ્યવહાર છે અહીં તો.

મુમુક્ષુ :- રાગ નહિ?

ઉત્તર :- રાગ-ફાગની વાત પણ ક્યાં છે અહીં?

ભગવાનઆત્મા સર્વજ્ઞ તીર્થંકરદેવ કેવળજ્ઞાનીએ જેવો કહ્યો એવો અનુભવમાં આવવો. સમજાય છે કાંઈ? હજી આ ધર્મની પહેલી વાતની વાત. ધર્મ, આ ધર્મ. બાકી ધર્મ છે નહિ. બાકી દયા, દાન, વ્રત, પૂજા, ભક્તિ એ શુભભાવ ને પુણ્ય છે, એ ધર્મ નહિ.

મુમુક્ષુ :- કોઈ નહિ કરે.

ઉત્તર :- કરે, ન કરે, ઇ તો આવ્યા વિના રહેશે જ નહિ. જાશે ક્યાં? વીતરાગ ક્યાં થઈ ગયો છે. આવે ઇ જુદી વાત છે, પણ એ ધર્મનું રૂપ નથી. ભગવાને ધર્મ તો એને કહ્યો છે કે રાગરહિત વસ્તુ ચૈતન્યમૂર્તિ પૂર્ણ આનંદ અને જ્ઞાનનો પિંડ પરમાત્માને જે પ્રગટ દશા થઈ, એ બધી શક્તિનો પિંડ આત્મા છે. એવા આત્માની સન્મુખ થઈને પ્રતીતિ, ભાનસહિત અનુભવ સહિત થવી એને ભગવાન પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન અને ધર્મ કહે છે. આહાહા...!

કહે છે, ‘વ્યવહારકા લોપ હોગા-ચહ મહાન દોષ આયેગા. ઇસલિયે બાહ્ય ચિહ્નોકો આગમ,...’ બાહ્ય ચિહ્ન દ્વારા ‘આગમ, અનુમાન તથા સ્વાનુભવસે પરીક્ષા કરકે નિશ્ચય કરના ચાહિયે.’ હવે આપણે અહીં તો બાહ્યથી નથી લેવું કાંઈ. એ તો એક જાણવાની વાત. શું (કહે છે)?

‘મુખ્ય ચિહ્ન તો...’ મુખ્ય ચિહ્ન તો એ છે કે ‘ઉપાધિરહિત શુદ્ધ જ્ઞાનચેતનાસ્વરૂપ આત્માકી અનુભૂતિ હૈ.’ લ્યો. ઝીણી વાત છે, ભાઈ! એણે કોઈ દિ’ ધર્મનું સ્વરૂપ શું, એને અનુભવ્યું નથી,

માન્યું નથી. એમ ને એમ બહારમાં રખડપટ્ટી કરી કરીને જાણે બહારથી ધર્મ થશે એમ અનાદિથી માન્યું છે. સમજાણું કાંઈ? આ જાત્રા કરવી, ભક્તિ કરવી, પૂજા કરવી, નામસ્મરણ કરવું એ બધો શુભરાગ ને પુણ્ય છે. ‘શાંતિભાઈ’! એ પુણ્યથી રહિત અંદર પવિત્રતાનો પિંડ આત્મા છે. એની અંદરમાં જ્ઞાનમાં, અનુભવમાં એની પ્રતીતિ થવી. કહે છે કે પ્રતીત અને અનુભૂતિ પર્યાય, બે ગુણની પર્યાય ભિન્ન છે. માટે પ્રતીતનું અનુભૂતિ તે બાહ્ય લક્ષણ કહેવામાં આવે છે. અરે...! રાગ નહિ, શરીર આદિ બાહ્ય નિમિત્ત પણ નહિ. પંડિતજી! આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- આજે વ્યવહારનો દિવસ આવ્યો ખરો.

ઉત્તર :- વ્યવહાર એટલે? વ્યવહારની વ્યાખ્યા શું? એક પર્યાય દ્વારા બીજી પર્યાયને જાણવી એનું નામ વ્યવહાર. અહીં આટલી વાત છે. એ.. ‘વજુભાઈ’! વ્યવહારનો વખત આવ્યો ખરો, કહે છે.

મુમુક્ષુ :- વ્યવહારનો દિવસ આવ્યો.

ઉત્તર :- વખત કહો કે દિવસ કહો. ભગવાન! જાણવા માટે...

વસ્તુ છે આખી, એની પ્રતીત-સમ્યગ્દર્શન એ તો અતિસૂક્ષ્મ પરિણામ છે અને તે નિર્વિકલ્પ પરિણામ છે. એ પોતે પોતાને ન જાણે, પોતે પરને ન જાણે. એથી અહીંયાં છન્નસ્થને એ સમ્યગ્દર્શન ઓળખવાનું ચિહ્ન અનુભૂતિ (કહ્યું). આનંદનો અનુભવ થવો, જ્ઞાનનું વેદન-ચેતના જ્ઞાનની અનુભૂતિ થવી, એ સમ્યગ્દર્શનનું બાહ્ય ચિહ્ન કહેવામાં આવે છે. કારણ કે જ્યાં જ્યાં અનુભૂતિ હોય ત્યાં ત્યાં સમ્યગ્દર્શન હોય. અને જ્યાં જ્યાં સમ્યગ્દર્શન હોય ત્યાં ત્યાં અનુભૂતિ હોય જ. ‘ધીરુભાઈ’! બહુ પણ આ વીતરાગનો માર્ગ આખો એવો છે કે લોકોએ સાંભળ્યો પણ નથી. એમ ને એમ માનીને બેસી ગયા કે અમે વીતરાગ માર્ગમાં છીએ. બાપુ! વીતરાગ એટલે?

એનું સમ્યગ્દર્શન એટલે એ કોઈ અલૌકિક ચીજ છે. કહે છે, અલૌકિક! જ્યાં સમ્યક્ થયું, અનંતા જન્મ-મરણ ગયા. ચોર્યાશીના અવતારમાં નરક અને નિગોદના ભવ કરીને રખડે છે. આ શેઠ ને રાજા એ બધા દુઃખી, દુઃખી, દુઃખી પ્રાણી છે બિચારા. કેમકે આત્માના આનંદનો જ્યાં સ્વાદ નથી ત્યાં દુઃખના સ્વાદમાં રખડી રહ્યાં છે. ‘જાદવજીભાઈ’! સાચું હશે આ? આ બધા પૈસાવાળા દુઃખી હશે? એ... ‘જયંતિભાઈ’!

મુમુક્ષુ :- દુઃખી તો ...

ઉત્તર :- ક્યાં દુઃખી? અહીં તો શરીર મોટા જાડા (હોય), લાડવા ખાય, મોસંબીના પાણી પીવે. જાંબુ ખાય. શું કહેવાય? ગુલાબજાંબુ. ઘીમાં તળેલા લાડુ. ધૂળેય નથી, સાંભળને! એ તો ખાવાની ઇચ્છા છે એ જ રાગ ને દુઃખ છે. બહારની ચીજ ક્યાં.. એ તો જડ છે, માટી-ધૂળ છે. સમજાણું કાંઈ? એ ખાય ક્યાં શકે છે? એ ચીજને દેખીને રાગ કરે છે એ રાગને ખાય-અનુભવે. આકુળતામાં છે. ‘દેવચંદજી’! દુનિયા કહે કે, ઓ...હો...! આને પૈસા મળ્યા, હામ, દામ ને દામ. ખાય-પીને મજા કરે છે. ધૂળેય મજા નથી, સાંભળને! મૂરખ! બધા મૂર્ખાઈ, અજ્ઞાનમાં પડ્યા છે.

અહીં તો પરમાત્મા એમ કહે છે કે આત્માનું સુખ તે આત્માની અંદરમાં છે. એ અંતરની

દષ્ટિ કરીને જે આનંદનું વેદન થાય એમાં જ્ઞાનનું વેદન (થાય). એ દ્વારા પ્રતીત છે એને ઓળખવી એનું નામ બાહ્ય ચિહ્નથી સમકિતને ઓળખવું એમ કહેવામાં આવે છે. ઝીણું બહુ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

‘વે ચિહ્ન કૌનસે હૈ સો લિખતે હૈ...’ એ ચિહ્ન કોને કહેવું? ચિહ્ન કહો, લક્ષણ કહો. બાહ્ય. ‘મુખ્ય ચિહ્ન તો...’ મુખ્ય ચિહ્ન એ છે ‘ઉપાધિરહિત શુદ્ધ જ્ઞાનચેતનાસ્વરૂપ આત્માકી અનુભૂતિ હૈ.’ આહાહા...! સમ્યગ્દર્શનનું બાહ્ય મુખ્ય ચિહ્ન આ છે કે ઉપાધિરહિત-રાગ જે કાંઈ શુભરાગ (થાય) એ પણ ઉપાધિ છે. દયા, દાન, વ્રત, તપનો વિકલ્પ ઊઠે છે રાગ, એ ઉપાધિ છે. આહાહા...! એ ઉપાધિરહિત. ભગવાનઆત્મા વીતરાગસ્વરૂપે આત્મા છે, એ વીતરાગસ્વરૂપની વીતરાગી પર્યાયની પ્રતીત થવી કે આ આખો આત્મા વીતરાગ છે, એમ પર્યાયમાં પ્રતીત થવી એનું લક્ષણ અનુભૂતિ-અનુભવ (છે). સમજાણું કાંઈ?

કેવો અનુભવ? કે ઉપાધિરહિત. આત્માના અનુભવમાં ઉપાધિ ન હોય. ઉપાધિ-રાગ હોય એ આત્માનો અનુભવ નહિ. શુદ્ધજ્ઞાનચેતના. એ તો આત્માના જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા, ચૈતન્યનો પિંડ પ્રભુ આત્મા, એનો અનુભવ, જ્ઞાન ચેતવું એકાગ્ર ‘આત્માકી અનુભૂતિ હૈ. યદ્યપિ યહ અનુભૂતિ જ્ઞાનકા વિશેષ હૈ...’ દેખો! એ અનુભૂતિ જ્ઞાનનો પ્રકાર છે, એ સમકિતનો પ્રકાર નથી. ‘તથાપિ વહ સમ્યક્ત્વ હોનેપર હોતી હૈ, ઇસલિયે ઉસે બાહ્ય ચિહ્ન કહતે હૈ.’ દેખો! આહા...! આત્મા વસ્તુ છે મહાપ્રભુ, અનંતગુણનો પિંડ સિદ્ધસ્વરૂપી, જે સિદ્ધ ભગવાન થયા એ તો પર્યાયમાં-અવસ્થામાં પ્રગટ્યા. વસ્તુ તો સિદ્ધસ્વરૂપ જ ભગવાનઆત્મા દરેકનું છે. એવો જે આત્મા એનો અંતર અનુભવ થવો. શુદ્ધ ચેતનાના પરિણામ. જ્ઞાનના ચેતનાના (પરિણામ થવા). રાગ અને રાગનું ફળ એ કર્મ અને કર્મફળ ચેતનાની ઉપાધિથી રહિત (છે), એમ કહ્યું ને? શુભ વિકલ્પ ઊઠે એ તો કર્મચેતના છે, રાગનો અનુભવ (છે). અને એમાં હરખનું વેદન થાય એ કર્મફળ-રાગનું કાર્ય એનું ફળ. વેદન છે દુઃખનું.

ધર્મ-સમ્યગ્દર્શન, ધર્મનું મૂળ, જૈનદર્શનનો જે મત એ ત્રણ. દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું એકરૂપ, એનું મૂળિયું સમ્યગ્દર્શન, એનું બાહ્ય ચિહ્ન અનુભૂતિના પરિણામ છે. કહો, ‘વજુભાઈ’! કેટલું યાદ રાખવું આમાં? કહે છે. ઘરના સંસારના વેપારમાં નથી માથા ફોડતા? હજારો વસ્તુનું યાદ રાખે. ‘મોહનભાઈ’! ધંધો-વેપાર કરે ત્યાં. બે-પાંચ-દસ લાખનો ધંધો હોય તો કેટલું યાદ રાખે. એમાં શું? આ તો પોતાની ચીજ છે. આને યાદ ક્યાં રાખવી છે? આ તો છે એવું એણે જાણી લીધું. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

કહે છે, સમકિતના બાહ્ય ચિહ્ન, જોકે એ અનુભૂતિ જ્ઞાનનો પર્યાય છે ‘તથાપિ વહ સમ્યક્ત્વ હોનેપર હોતી હૈ...’ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિની પ્રતીતિ, એ અનુભૂતિ થાય એટલે સમકિત હોય છે. ‘ઇસલિયે ઉસે બાહ્ય ચિહ્ન કહતે હૈ.’ તેથી તેને બાહ્ય ચિહ્ન કહેવામાં આવે છે. ‘ચેતનજી’! અરે! નિજઘર શું છે? આ તો પારકે ઘરે ધણી થઈને ફર્યા કરે છે. શરીર ને વાણી ને ધૂળ ને ધમાહા આ બધા માટી-ધૂળ, આ તો માટી છે, આ તો ધૂળ છે. અને પૈસા ને બાયડી,

છોકરા બધી પરવસ્તુ, પર, એનો સ્વામી થઈને અનાદિથી ફરે છે. જે નથી એનું એનો સ્વામી થઈને ફરે છે. આવો તો મૂઢ છે, કહે છે. ‘રામજીભાઈ’! સાચું હશે આ?

મુમુક્ષુ :- બરાબર છે, પ્રભુ! મૂઢ થઈને જ ફરે છે.

ઉત્તર :- પોતાની ચીજ અંદર શું છે? ભગવાન પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવે આત્મા કહ્યો, એ આત્મા શું ચીજ છે? એ આત્મા શરીર નથી, વાણી નથી, કર્મ નથી. એ આત્મા પુણ્ય ને પાપના વિકલ્પો ઊઠે એ આત્મા નથી. એ તો વિકાર છે, આસ્રવતત્ત્વ છે. આહાહા...! ઝીણો સ્વરૂપ ભગવાન, એનું ઝીણું સમકિત ને એનું ઝીણું અનુભૂતિ ચિહ્ન. આહાહા...! કહે છે, ‘ઇસલિયે ઉસે બાહ્ય ચિહ્ન કહતે હૈં.’

‘જ્ઞાન તો અપના અપનેકો સ્વસંવેદનરૂપ હૈ;...’ લ્યો. ‘ઉસકા-રાગાદિ વિકારરહિત શુદ્ધજ્ઞાનમાત્રકા અપનેકો આસ્વાદ હોતા હૈ...’ શું કહે છે? જુઓ! સરસ વાત છે. અનાદિથી રાગ ને પુણ્ય-પાપના વિકાર, વિભાવનું એને વેદન છે. એ અધર્મનું વેદન છે. શેય... આ પૈસા મારા ને આ શરીર મારું, હું એનો અને પુણ્ય ને પાપના ભાવ, હિંસા, જૂઠું, ચોરી, વિષયભોગ વાસનાના ભાવ દુઃખરૂપ છે. એ સિવાય દયા, દાન, વ્રત, તપ ને પૂજા, ભક્તિનો વિકલ્પ શુભરાગ છે. એ દુઃખરૂપ છે. અરે! ગજબ વાત છે. એનું એને વેદન છે. અનાદિનું અજ્ઞાનીને વેદન અનુભવમાં આ છે. દુઃખનું વેદન છે, દુઃખી છે ઇ. રાજા દુઃખી, રંક દુઃખી, શેઠિયા કરોડપતિઓ કહેવાય, અબજોપતિઓ બધા દુઃખના દાળિયામાં શેકાઈ ગયા છે બિચારા. આહાહા...! ‘ધીરુભાઈ’!

મુમુક્ષુ :- મોટરમાં બેસીને ..

ઉત્તર :- મોટર એટલે? એ તો જડ છે, ધૂળ. આ મોટરમાં બેસીને, જુઓને, હમણાં ન થયું? લાખ રૂપિયાની મોટર હતી. બાયડી, ભાયડો બે. પચીસ વર્ષની બાયડી ને અઠ્યાવીસ વર્ષનો ધણી ને છોકરો, ત્રણે મરી ગયા. છાપામાં આવ્યું હતું. છોકરાને લાવ્યા હતા. ... ચાર જણ મરી ગયા, લ્યો... ફોટો લાવ્યા હતા. આ છોકરો સવારમાં બે-ત્રણ દિ’ પહેલા (લાવ્યો હતો). મોટો અમલદાર. ઇજનેર હતો. મોટો પગાર છે, લાખ રૂપિયાની મોટર. બાયડી પચીસ વર્ષની, અઠ્યાવીસ વર્ષનો ઇ અને એક છોકરો-ત્રણ. અને ચોથો બેઠેલો. તમારી મોટર ત્યાં જાય છે, મારે ત્યાં આવવું છે. ચોથો બીજો બેઠો હતો. કો’ક. બધા ચારેય મરી ગયા. એનો છોકરો નાનો હતો, દોઢ વર્ષનો. એ વળી ઊડીને પડ્યો તો આમ આઘો, એ બચી ગયો. આ દશા જડની. આ મોટર, લ્યો. ઊંચી કહેતા હતા. લાખ રૂપિયાની. એય...! ઇજનેર! ઇ કો’ક કહેતું હતું કે મોટર મોટી (હતી). છાપામાં આવ્યું હતું. મોટો પગારદાર હશે. પંદર હજારનો. એમાં ધૂળમાંય કાંઈ નથી. લાખનો પગાર હોય કે... આહા..હા...!

મુમુક્ષુ :- એ તો મરી ગયા એનો દાખલો આપ્યો. પણ અત્યારે...?

ઉત્તર :- હજારો દુઃખી દેખાય છે. મરી ગયા વિનાના, જીવતા.

મુમુક્ષુ :- હજારો લહેર કરે છે એનું કાંઈ નહિ, આ મરી ગયા એનો દાખલો...

ઉત્તર :- જીવતા કહે છે ને. આ ક્યાં મરી ગયાની (વાત) છે. આ તો દાખલો આપ્યો. પણ

જીવતા બધા દુઃખી છે. એ તો અહીં કહીએ છીએ. અહીં શું કહે છે? જુઓને!

‘જ્ઞાનમાત્રકા અપનેકો આસ્વાદ હોતા હૈ...’ એ વિના અનાદિનો સ્વાદ શેનો છે, એમ કહ્યું અહીં તો. ધર્મ પામે જ્યારે, ધર્મી ધર્મને પામે જ્યારે ત્યારે અંદરમાં આનંદનો, જ્ઞાનના આનંદનો અંતરનો સ્વાદ આવે. કેમકે આત્મામાં અતીન્દ્રિય આનંદ છે. ભગવાન કેવળીને અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીતરાગતા અને અનંત આનંદ પ્રગટે છે, કેવળીને, એ ક્યાંથી આવે છે? બહારથી ક્યાંયથી આવે છે? અંતરમાં આનંદપ્રભુ આત્મા નિત્યાનંદ ભગવાન છે. ખબર ન મળે. આ તો રાંકો થઈને ભિખારી થઈને ફરે ચોર્યાશીના અવતારમાં.

કહે છે કે અનાદિનો એને પોતાના જ્ઞાનનો સ્વાદ નથી. એટલે ધર્મ નથી. અનાદિનો એને રાગ ને દ્વેષ ને પુણ્ય ને પાપ, એ મારા એનો એને અજ્ઞાનનો રાગનો સ્વાદ છે. એ સ્વાદથી અજ્ઞાની મૂઢ થઈને ચાર ગતિમાં ફરે છે. કહો, ‘વજુભાઈ’! આ બધા મોટરુંવાળા સુખી નહિ હોય? બે-બે કરોડ, ત્રણ-ત્રણ કરોડ રૂપિયાવાળા કહે છે. હમણાં ગયા લાગે છે બાપુ. એય...! આ કહે છે, એનો કાકો બેઠો છે. ... આ એનામાં ડાહ્યા કહેવાય ને જરી. એનું પણ માને નહિ. કોણ માને? અનુકૂળ હોય તો હા પાડે. નહીં તો કાકા વિચારશું. ધૂળમાંય નથી. એ તો પૂર્વના કોઈ પુણ્યનો યોગ હોય તો પાંચ-પચાસ લાખ, કરોડ-બે કરોડનો સંયોગ દેખાય. એમાં એની પાસે ક્યાં આવ્યા હતા? જડ તો જડમાં રહ્યા હતા. પૈસો જડમાં રહ્યો છે કે ચૈતન્યમાં આવ્યો છે? હેં? આહાહા...! કાંઈ ભાન જ ન મળે. પૈસો, મકાન, આબરૂ એ તો જડમાં જડપણે થઈને રહ્યા છે, કે આત્માના થઈને રહ્યા છે? આત્માના થઈને રહે તો એ ચીજ અરૂપી જાય. એ તો બધી રૂપી છે. ‘મોહનભાઈ’!

અહીં તો સ્વાદની વાત આત્માની કરતાં એનાથી ઊલટાની વાત અત્યારે પહેલી ચાલે છે. એ અનુભૂતિમાં આત્માનો સ્વાદ આવે, એનાથી ઓળખાય આ આત્માને સમ્યગ્દર્શન થયું. સમજાણું કાંઈ? અનાદિનું વિભાવનું દુઃખ તો વેદે છે. એ જ્યારે જ્ઞાન છે તે પોતામાં પોતાને સ્વસંવેદનરૂપ છે. જ્ઞાન એ પોતાને પોતાનું સ્વસંવેદન (છે). રાગનું, પુણ્યનું વેદન હતું એ તો આકુળતાનું દુઃખરૂપ હતું. એમાં તો મિથ્યાશ્રદ્ધા હતી. મિથ્યાશ્રદ્ધાને ઓળખવાનું એ ચિત્ત છે. દુઃખનું વેદન, સુખ નથી. અને સમ્યગ્દર્શનનું ચિત્ત આત્માની અનુભૂતિમાં જ્ઞાનનું-જ્ઞાનનું જાણવું.

જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે, એને પરિણામમાં જ્ઞાનના વેદનમાં લાવવો. જ્ઞાનનું સ્વસંવેદન (થવું). સ્વ નામ પોતાથી, સં - પ્રત્યક્ષ. રાગ ને નિમિત્ત ને મનની અપેક્ષા રાખ્યા વિના આત્મા આત્માના અંતર સીધા જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષપણે વેદે એનું નામ અનુભૂતિ કહેવામાં આવે છે. એ અનુભૂતિ સમ્યગ્દર્શનનું બાહ્ય ચિત્ત છે. ‘દેવચંદ્રજી’! આહાહા...! આ તો બહારની ધમાલ મોટી કરે ને માને કે આમાં મને કાંઈક ધર્મ થયો. ધૂળેય નથી, સાંભળને. એક ક્ષણનો ધર્મ તો અનંતા જન્મ-મરણના નાશનો ભણકાર આપે. અલ્પકાળમાં હવે અમે છૂટ્યા. મુક્તિ... મુક્તિ... મુક્તિના ભણકાર વાગે. સમજાણું કાંઈ? એને સમ્યગ્દર્શનનો ધર્મ કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! ભારે

વાત, ભાઈ!

એ જ્ઞાન છે તે પોતાને પોતાથી સ્વસંવેદનરૂપ (છે). જ્ઞાન જ્ઞાનથી વેદાય. આત્માનું જ્ઞાન આત્માની સન્મુખ થઈને આત્માથી જણાય, આત્માથી વેદાય. જેમાં રાગ, વ્યવહાર વિકલ્પની પણ અપેક્ષા નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ‘ઉસકા-રાગાદિ વિકારરહિત શુદ્ધજ્ઞાનમાત્રકા અપનેકો આસ્વાદ હોતા હૈ કિ ‘જો યહ શુદ્ધ જ્ઞાન હૈ સો મૈં હૂં..’ દેખો! આહાહા...! એ જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્ય છે આત્મા, એનું ચૈતન્યનું પરથી વિમુખ થઈ, સ્વથી સન્મુખ થઈ અને જ્ઞાનનું જ્ઞાનને (વેદન થાય), પોતે પોતાથી વેદાય. એવો જે જ્ઞાનભાવ તે હું છું. વેદનમાં આવ્યું જાણવાનું અને આનંદનું, તેથી (ખ્યાલ આવ્યો કે) અરે...! આ હું. આ આત્મા તે હું. રાગ ને પુણ્ય ને વિકલ્પ તે હું નહિ, એમ અહીં નથી કહ્યું. આ હું (એમ અસ્તિથી કહ્યું છે). આહાહા...! કહો, સમજાય છે કાંઈ?

ભગવાનઆત્મા વસ્તુ છે ને? પેલામાં આવ્યું છે, ‘અમર ભારતી’માં. કો’કે એને પૂછ્યું હશે કે તમારી મૂર્તિ સહેલી બહુ, હોં! એને પૂછ્યું. કારણ કે મરુદેવીને હાથીને હોદે મુક્તિ થઈ. પેલા એલચીને નાયતા થઈ. કો’ક સાધુનું આવે છે, શાસ્ત્રમાં આવે છે. ખાતા-ખાતા ખીચડી, ચોખા ખાતા-ખાતા કેવળજ્ઞાન થયું. કેમ કે સંવત્સરીનો અપવાસ કરી શક્તા નહોતા. પછી આહાર લઈ આવ્યા. આહાર લઈ આવ્યા ને સાધુ એમાં થૂક્યા. એ ખાતા ખાતા (કેવળજ્ઞાન થયું, એમ આવે છે). અરે...! કેવળજ્ઞાન (થયું). ત્યારે એનો જવાબ એવો આપ્યો છે કે એ તો અંતરની વાત છે. એને કંઈ બહારની જરૂર નથી. ઠીક! આવી વાત છે અભ્યંતરની. આવો બધો ખીચડો...

મુમુક્ષુ :- ... અંગુઠો રાખ્યો હતો.

ઉત્તર :- અંગુઠો રાખ્યો હતો? શેમાં? બધી વાતું. શું થાય? માર્ગની ખબર ન મળે. વીતરાગ પરમાત્મા આ તો કેવળજ્ઞાની જેને એક સમયમાં ત્રણ કાળ ત્રણ લોક જાણ્યા. જેને સો સો ઇન્દ્રો વંદનીક, ગણધરો જેના શિષ્યો! આહાહા...! એણે કહેલો માર્ગ બાપુ! કોઈ અપૂર્વ છે. લોકોને સાંભળવા મળે નહિ ને માની લે બહારથી, છેતરાઈ જશે, જિંદગી ચાલી જશે. આહાહા...! ભવ ચાલ્યો જશે. અનંત ગયા એ માલ્લો આ થશે. જો એનું યથાર્થ જ્ઞાન નહિ કરે કે આ વીતરાગ માર્ગ કોઈ બીજી ચીજ છે. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, ‘રાગાદિ વિકારરહિત શુદ્ધજ્ઞાનમાત્રકા અપનેકો આસ્વાદ હોતા હૈ કિ ‘જો યહ શુદ્ધ જ્ઞાન હૈ સો મૈં હૂં ઔર જ્ઞાનમેં જો રાગાદિ વિકાર હૈં વે કર્મકે નિમિત્તસે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, વહ મેરા સ્વરૂપ નહીં હૈ.’ લ્યો. બે વાત કરી. પહેલું અહીં અસ્તિથી લીધું. જ્ઞાનસ્વરૂપ જાણનારનો પ્રવાહ, ચૈતન્ય પ્રવાહ અંદર નિત્ય વહે છે. એનું જ્ઞાન થતાં (ભાન થયું) કે આ આત્મા. અને પુણ્યનો વિકલ્પ ઊઠે શુભરાગ, એ નિમિત્તની ઉપાધિ છે. એ મારું સ્વરૂપ નહિ. એમ રાગ ને આત્મા વચ્ચે ભેદજ્ઞાન થઈને આત્માનું ભાન ને સ્વાદ આવવો, એને અહીંયા અનુભૂતિ ને અનુભવ કહેવામાં આવે છે. તે અનુભૂતિ સમ્યગ્દર્શનની સાથે હોય. શું થાય? અરે...! જગત. કાળ ચાલ્યો જાય છે. જુઓ!

‘ઇસપ્રકાર ભેદજ્ઞાનસે...’ એ રીતે ભેદજ્ઞાન કરી. જ્ઞાનની વાત લેવી છે ને. બાહ્ય ચિહ્ન. ‘જ્ઞાનમાત્રકે આસ્વાદનકો જ્ઞાનકી અનુભૂતિ કહતે હૈં,...’ રાગ વિકલ્પ જે છે, ચાહે તો દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા હો પણ એ રાગ છે તે કર્મના નિમિત્તની ઉપાધિ છે, સ્વભાવ નથી. એ સ્વભાવ નથી, એ મારી જાતમાં ભરેલી ચીજ નથી. નિમિત્તની ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થયેલો ભાવ, એ ભિન્ન છે અને મારા સ્વભાવથી વેદનનો ભાવ થયો એ મારો સ્વભાવ છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? એમ ભેદજ્ઞાન કરી ‘જ્ઞાનમાત્રકે આસ્વાદનકો જ્ઞાનકી અનુભૂતિ કહતે હૈં,...’ એ જાણવાના સ્વભાવનો અનુભવ (થવો), એને જ્ઞાનનો અનુભવ-આત્માનો અનુભવ (કહીએ). ‘વહી આત્માકી અનુભૂતિ હૈ, તથા વહી શુદ્ધનયકા વિષય હૈ.’ લ્યો. આહાહા...! ભારે વાત.

બહારના અશુભ પરિણામ ઘટી શુભમાં આવવાનો પણ એને વખત નથી. આ તો શુભ હોય તો પણ ઉપાધિ છે. સમજાણું? કરવો, એમ વળી આમાં લખ્યું છે. પહેલું એમ ને એમ શુદ્ધ ન થઈ શકે. માટે અશુભને ટાળવાનો ઉપાય શુભ છે. અને મનને શુભ સંકલ્પથી રોકવું. તેથી અશુભ ટળે. કોણ ટળે? પણ ટળે શું પણ? ટળે શી રીતે? શુભ ને અશુભ બેય જ્યાં પર છે, એમાં અશુભ ટળે અને શુભ રહે, એ વસ્તુ ક્યાં છે? સમજાણું કાંઈ?

આ ભાન આઠ વર્ષની બાળિકાને પણ થાય અને દેડકાને થાય. ભગવાનના સમવસરણમાં તો દેડકાઓ સાંભળવા જાતા. ભાન ન હોય તો મોટા રાજા ને શેઠિયાને ન થાય. ભાન થાય તો દેડકાને થાય, એમ કહે છે. આત્મા છે ને. ઇ ક્યાં પરની અપેક્ષા રાખી છે કે આવું સાધન હોય ને આટલું હોય તો થાય. એમ છે? જ્યાં આત્મા હોય ત્યાં થાય. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? એની રીતની રીત તો પહેલી પકડે કે રીત તો આ છે. આ માર્ગ સિવાય કોઈ બીજો માર્ગ નથી. આહા...હા...!

કહે છે, જ્ઞાનમાત્રનું ભેદજ્ઞાન કરી. અંતર જ્ઞાનમાત્ર એટલે રાગ બિલકુલ નહિ, એવો જ્ઞાન ચૈતન્યનો સ્વભાવ, એની અનુભૂતિ (થાય) ‘વહી આત્માકી અનુભૂતિ હૈ.’ એ જ્ઞાનની અનુભૂતિ એ જ આત્માની અનુભૂતિ. એમ. જ્ઞાનનો અનુભવ એ જ આત્માનો અનુભવ થયો. બીજી ચીજ નથી કાંઈ. જ્ઞાનગુણથી વાત કરી. સમજાણું? ‘તથા વહી શુદ્ધનયકા વિષય હૈ.’ એ શુદ્ધનયનો વિષય દ્રવ્ય સ્વભાવ, એમાંથી અભેદ પરિણતિ થાય એ શુદ્ધનયનો વિષય કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? આવો ધર્મ વીતરાગનો. કહો, ‘ધીરૂભાઈ’! તમારા બાપ તે દિ’ જાત્રા કરીને આવેલા તાકડે અને અહીં કીધું કે એ પુણ્ય છે, ધર્મ નહિ. હાય.. હાય...! રાડ નાખી ગયા. (સંવત) ૨૦૦૧ની સાલ. ભાઈ! માર્ગ એવો છે, ભાઈ! એને મૂળ ધર્મની ખબર નથી. મૂળ ધર્મ વીતરાગ છે અને વીતરાગ ધર્મમાં રાગની કોઈ અપેક્ષા આવે નહિ. નહીંતર રાગની અપેક્ષા આવે તો એ વીતરાગ ધર્મ નહિ. આ તો વીતરાગ ધર્મ છે. આહા...! સમજાણું કાંઈ?

‘ઐસી અનુભૂતિસે શુદ્ધનયકે દ્વારા ઐસા ભી શ્રદ્ધાન હોતા હૈ...’ દેખો! એ જ્ઞાનના અનુભવના અનુભૂતિથી શુદ્ધનય દ્વારા, એ શુદ્ધનય દ્વારા, એવું પણ શ્રદ્ધાન હોય છે. જો ‘સર્વ કર્મજનિત રાગાદિક ભાવસે રહિત...’ સર્વ કર્મ, રાગ અને કર્મના ફળનો ભાવકર્મ. કર્મ જડ,

એનાથી રહિત, જડકર્મથી સંયોગે મળેલી ચીજો પૈસા આદિ, એનાથી રહિત અને સંયોગી કર્મના લક્ષે થયેલો વિકાર, પેલું વચમાં રહ્યું કર્મ, આ બાજુ આવ્યો રાગાદિ અને આ બાજુ બહાર ફળ આવ્યું, ત્રણેયથી રહિત છું. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ‘સર્વ કર્મજનિત રાગાદિક ભાવસે રહિત અનંત ચતુષ્ટય મેરા સ્વરૂપ હૈ,...’ લ્યો. અરૂપી છે ને વળી રૂપ ક્યાંથી આવ્યું? વસ્તુ છે કે અવસ્તુ? વસ્તુ છે. આત્મા પદાર્થ છે, તત્ત્વ છે. આ જેમ જડ છે એ વસ્તુ છે. આવ્યું હતું ને? અવસ્તુ આવ્યું હતું ને? અરૂપી ખરું ને એટલે માણસને અવસ્તુ થઈ જાય. અરૂપી છે ને. અરૂપી પણ પદાર્થ છે કે નહિ? આ જડ તો સ્થૂળ છે. સમજાય છે? આ તો મહાસૂક્ષ્મ. એને પણ જાણનારો અને એને અડચા વિના. એવો એ ચૈતન્યપદાર્થ જડને અડચા વિના જડને જાણે, ચૈતન્યને અડીને ચૈતન્યને જાણે. આહાહા...! અડીને સમજો છો? છૂંકર. સ્પર્શીને. શું તમારે કહેવાય? છૂંકર.

ભગવાનઆત્મા જ્ઞાનનો સ્વભાવ, એ જ્ઞાનમાં રહીને જ્ઞાનને અડીને-સ્પર્શીને જાણે અને જ્ઞાન રાગને અને શરીરને સ્પર્શ્યા વિના જાણે. એવું એ તત્ત્વ મહાન ચૈતન્ય પદાર્થ છે. એ હું અને રાગાદિ ભાવથી જુદો. ‘અનંત ચતુષ્ટય મેરા સ્વરૂપ હૈ.’ ઓ...હો...હો...! એ જ્ઞાનનું વેદન આવ્યું એમાંથી જાણ્યું આ તો જ્ઞાન બેહદ છે, આ જ્ઞાનસ્વભાવ તો બેહદ છે. એમ દર્શન બેહદ છે, આનંદ બેહદ છે ને વીર્ય પણ બેહદ છે. આહાહા...! ભારે ભાઈ! આવા શરીરમાં સંતાયેલો, ઢંકાઈ ગયેલો દેખાય. ઢંકાયેલો નથી, એ તો ખુલ્લો છે. સમજાણું કાંઈ?

આ હું, આ જ્ઞાનના અનુભવ દ્વારા જાણવામાં આવ્યો કે રાગાદિ રહિત અને જ્ઞાનની અનુભૂતિમાં જ્ઞાન સહિત. આ જ્ઞાન પ્રગટ્યું તે આખું જ્ઞાન, અનંતજ્ઞાન, અનંતઆનંદ, અનંતવીર્ય ને અનંતદર્શન, એ મારું રૂપ છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? રાગાદિ, પુણ્ય, દયા, દાન તો નહિ પણ એક સમયની પર્યાય મારું પૂર્ણ રૂપ નહિ. સમજાણું કાંઈ? પર્યાયમાં એમ ખાત્રી આવી કે હું તો અનંત ચતુષ્ટયરૂપ છે. સમજાણું કાંઈ? પર્યાય એટલે અનુભૂતિના જ્ઞાનની પર્યાયમાં એમ આવ્યું કે આ વસ્તુ આખી અનંત ચૈતન્ય જ્ઞાન, દર્શનનું રૂપ આખું અનંત ચતુષ્ટયરૂપ છે. આહાહા...! ભારે!

‘અન્ય સબ ભાવ સંયોગજનિત હૈં;...’ ધર્મીને સમ્યગ્દર્શન થતાં અનુભૂતિથી એમ જાણવામાં આવે છે કે શ્રદ્ધામાં મારો આત્મા પૂર્ણસ્વરૂપ છે અને આ બધું મારાથી પર છે, એ સંયોગજનિત ભાવ છે. શુભ-અશુભ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના વિકલ્પ ઉઠે એ પણ સંયોગજનિત છે, સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલાં નથી. આહાહા...! કર્મજનિત રાગાદિ, લ્યો. છે ને? અન્ય બધા ભાવ સંયોગજનિત છે. આ કર્મથી ઊપજેલા, નિમિત્તથી ઊપજેલા શરીર, વાણી, કર્મ, ધૂળ, બાયડી, છોકરા બધું કર્મના નિમિત્તથી થયેલી સંયોગી ચીજ છે અને અંદરમાં રાગ ને દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવ એ સંયોગના નિમિત્તથી થયેલો સંયોગી ભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? એ મારા સ્વરૂપમાં છે નહિ. ભારે વાત, ભાઈ!

બાયડી, છોકરા, શરીર જુદા છે એ બેસે નહિ, એને કહે છે કે રાગ મારાથી જુદો. એ

રાગથી જુદો અને અનંત ચતુષ્ટયરૂપ એમ જે જ્ઞાનમાં જાણીને પ્રતીત થવી એનું નામ અનુભૂતિ સહિતનું સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. આહાહા...! આ વિના એને જ્ઞાન સાચા ન હોય, એને ચારિત્ર-ફરિત્ર, વ્રત હોય નહિ. એકડા વિનાના મીંડા હોય. આહાહા...! ‘અન્ય સબ ભાવ સંયોગજનિત હૈં;...’

‘ઐસે આત્માકી અનુભૂતિ સો સમ્યક્ત્વકા મુખ્ય ચિત્ત હૈ.’ લ્યો. સમજાણું કાંઈ? અહીં સમકિતનું લક્ષણ-ચિત્ત વર્ણવવું છે ને. એ આત્માનું જ્યાં અંતર જ્ઞાનનું જાણવું, અનુભવવું, વેદવું-અનુભૂતિ (થવી) એ સમકિતનું બાહ્ય મુખ્ય ચિત્ત છે. પહેલું બાહ્ય લીધું હતું. (હવે કહ્યું), મુખ્ય ચિત્ત તો આ છે. માથે લીધું હતું કે બાહ્ય ચિત્ત. બાહ્ય ચિત્તમાં પણ આ મુખ્ય ચિત્ત. એમ. પ્રશમ, સંવેદ આદિ ઘણા લક્ષણ આવશે, પણ આ એનું મુખ્ય ચિત્ત. આહાહા...!

‘યહ મિથ્યાત્વ અનંતાનુબંધીકે અભાવસે સમ્યક્ત્વ હોતા હૈ ઉસકા ચિત્ત હૈ;...’ જ્ઞાનની અનુભૂતિ એ સમકિતનું બાહ્ય ચિત્ત એટલે મુખ્ય ચિત્ત અને બાહ્ય ચિત્ત. બાહ્ય એટલે દર્શનની પર્યાયથી બીજી માટે બાહ્ય અને બધા લક્ષણોમાં અનુભૂતિ તે મુખ્ય ચિત્ત છે. કારણ કે એ જ્ઞાનના વેદનથી ‘આ આત્મા આખો છે’ એમ જાણવામાં આવે છે. લખ્યું છે ઘણું. એય...! સેઠી! આ તમારા ગામમાંથી લખ્યું છે. ‘જયચંદ્ર’ પંડિતે લખ્યું છે. ગૃહસ્થે આ બધા અર્થ ભર્યા છે. આત્મા છે ને! હૈં? ન્યાં ગૃહસ્થ ક્યાં આત્મા હતો. ગૃહસ્થપણું એ આત્મા ક્યાં? અને આત્મા એ ગૃહસ્થપણામાં ક્યાં છે? આત્મા તો આત્મામાં છે. ગૃહસ્થપણાનો ભાવ અને ગૃહસ્થપણાથી રહિત આત્મા છે. આહાહા...!

‘યહ મિથ્યાત્વ અનંતાનુબંધીકે અભાવ...’ વિપરીત શ્રદ્ધા અને અનંતાનુબંધીની અસ્થિરતાનો અભાવ, સમકિત હોય ત્યાં કઠિન હોય. ‘સમ્યક્ત્વ હોતા હૈ ઉસકા ચિત્ત હૈ;...’ લ્યો. એ સમકિતનું એ ચિત્ત છે. ‘ઉસ ચિત્તકો હી સમ્યક્ત્વ કહના સો વ્યવહાર હૈ.’ દેખો! આ વ્યવહાર લેવો બધે. અહીંથી શરૂ કરીને. આહા...! ચિત્તને સમકિત કહેવું એ વ્યવહાર. અનુભૂતિને સમકિત કહેવું એ વ્યવહાર. કારણ કે સમકિત બીજી પર્યાય છે અને અનુભૂતિ બીજી પર્યાય છે. એનું તેને કહેવું એ નિશ્ચય અને બીજા દ્વારા એને ઓળખવું એ વ્યવહાર. અનુભૂતિ અનુભૂતિથી નિશ્ચય, પણ અનુભૂતિથી સમકિતને ઓળખવું એ વ્યવહાર. સમજાણું કાંઈ? આવો વ્યવહાર, લ્યો હવે. પેલો કહે, અમારે વ્યવહાર કરવો કે નહિ? દવા-બવા રોજ...

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- અનુભૂતિની સાથે સમકિત હોય અને સમકિત સાથે જ અનુભૂતિ હોય, એમ કહે છે. આગળપાછળ હોય નહિ. એ માટે તો ચિત્ત કહે છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રતીતિ, શ્રદ્ધા..

ઉત્તર :- એ તો એ શ્રદ્ધાનું નામ છે.

અહીં તો ચિત્તને સમકિત કહેવું તે વ્યવહાર છે. લ્યો, ઠીક. ‘ઉસકી પરીક્ષા સર્વજ્ઞકે આગમ,...’ માથે ત્રણ બોલ લખ્યા હતા ને? ‘આગમ, અનુમાન તથા સ્વાનુભવસે પરીક્ષા કરકે

નિશ્ચય કરના ચાહિયે.’ માથે હતું. પહેલા પેરેગ્રાફમાં છેલ્લી લીટી. એમાં છેલ્લું હતું. પછી એ ચિહ્ન કોણ, એમ લખ્યું હતું.

હવે કહે છે, સર્વજ્ઞના આગમ. ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવે કહેલા શાસ્ત્ર, એના આગમથી પરીક્ષા કરીને નક્કી કરવું. અનુમાન કરીને નક્કી કરવું. અને સ્વાનુભવ પ્રત્યક્ષ કરી. ઠીક. જ્ઞાનનું વેદન પ્રત્યક્ષ થાય, તેના દ્વારા પ્રમાણ કરવું. એવા પ્રમાણથી એનું નક્કી કરવું. એવા પ્રમાણથી પરીક્ષા કરીને નક્કી કરવું, એમ કહે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? આ બધું થોડા વખતમાં ઝટ દઈને સમજાય એવું નથી, હોં! ‘જયંતિભાઈ’! આ બહુ વખત લ્યે ત્યારે માંડ પકડાય એવું છે.

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- અરે..! છોકરા લઈને જવાના છે. રહેવાના ક્યાંથી? એ તો ટિકિટ મળી નથી એટલે રહ્યા છે. ઇ કહેતો હતો, ટિકિટ મળી નથી. પેલો ખુશી થયો. અમારે રહેવાનું થશે. આહા..!

‘ઇસીકો નિશ્ચય તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન ભી કહતે હૈં.’ દેખો! અંદર આત્માના અનુભૂતિથી થયેલી પ્રતીતિ, એવા સમકિતને ‘નિશ્ચય તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન ભી કહતે હૈં.’ સમજાણું? વળી તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન જુદું અને નિશ્ચય સમકિત જુદું એમ છે નહિ, એમ કહે છે. તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન સમ્યગ્દર્શન. કહે છે, નિશ્ચય ભગવાનઆત્માનું પૂર્ણ રૂપ અનુભૂતિમાં આવ્યું અને એથી પ્રતીતને ઓળખી અને એને નિશ્ચય સમકિત કહેવું તો એને તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન પણ કહેવામાં આવે છે.

‘વહાં અપની પરીક્ષા તો અપને સ્વસંવેદનકી પ્રધાનતાસે હોતી હૈ...’ લ્યો. પોતાને પોતાની કેમ ખબર પડે? ક્યાં પોતાને સ્વસંવેદનને મુખ્ય કરી જણાય? જ્ઞાનના વેદનની અનુભૂતિથી જણાય કે આ સમકિત છે. સમજાણું કાંઈ? આહા...! ભારે. ‘ઔર પરકી પરીક્ષા તો પરકે અંતરંગકે હોનેકી પરીક્ષા પરકે વચન, કાયકી ક્રિયાકી પરીક્ષાસે હોતી હૈ...’ પર પણ એના વચનો, એની ચેષ્ટાથી જણાય કે ઠીક, આને આ દશા છે. એથી ઉલટું હોય તો ઉલટી છે એમ પણ જણાય. આહાહા...! કેટલું ભર્યું છે આ બીજી ગાથામાં! લ્યો. ‘યહ વ્યવહાર હૈ,...’ લ્યો, ઠીક. પરને માટે જાણવું અને પોતાનું જ્ઞાનથી જાણવું એ બધો વ્યવહાર છે.

‘પરમાર્થ સર્વજ્ઞ જાનતે હૈં.’ તદ્દન સૂક્ષ્મતા તો કેવળી જાણે. પર્યાય પર્યાયની વિશેષતા એ તો કેવળીગમ્ય છે. ‘વ્યવહારી જીવકો સર્વજ્ઞને ભી વ્યવહારકે હી શરણકા ઉપદેશ દિયા હૈ.’ લ્યો, ઇ એક ગુણથી બીજા ગુણને જાણવું એવો વ્યવહારનું શરણ ભગવાને પણ કહ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- આત્મ?

ઉત્તર :- પરમાત્મા સીધો જણાય નહિ. સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય પ્રતીતરૂપ ઘણી સૂક્ષ્મ અરૂપી (છે). એથી જ્ઞાનનું વેદન છે એ અનુભૂતિથી જણાય. તેથી ભગવાને વ્યવહારથી જાણવાનું કહ્યું, એવું શરણ છે, બીજો કોઈ ઉપાય નથી. સમજાણું કાંઈ? એ જ્ઞાનની અનુભૂતિ એ જ વ્યવહાર. સમકિતનો.

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- ઇ વળી જુદી વાત છે. આ તો પરની અપેક્ષાથી પરનું જાણવું કહેવું એ વ્યવહાર, બસ એટલું. એ વ્યવહાર એટલે ખરેખર તો એ અભૂતાર્થ (છે). એ સિવાય પણ બીજો ઉપાય નથી. જ્ઞાનની પર્યાયથી આ છે એટલું એને લક્ષ કરવું. બસ. આટલી વાત છે. બીજાનું પણ સ્વરૂપ શું છે, આત્મા સમકિતદષ્ટિ જ્ઞાની એને પણ એની કાયા, વચનની પ્રવૃત્તિથી જાણે. સમજાય છે?

મુમુક્ષુ :- અનુભૂતિથી...

ઉત્તર :- જ્ઞાનથી સીધા પણ... પ્રતીતને બે-ત્રણ-ચાર વાર કહ્યું. સમ્યગ્દર્શનની પર્યાયથી જ્ઞાનની પર્યાય અનેરી છે. અને એકથી અનેરો તેનાથી જાણવું કહેવું એ વ્યવહાર છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- સીધું જાણે છે.

ઉત્તર :- સીધું પણ સૂક્ષ્મ છે ને. જ્ઞાનનો જાણવાનો સ્વપરપ્રકાશક સ્વભાવ છે. શ્રદ્ધાનો જાણવાનો સ્વભાવ છે? શ્રદ્ધા તો એક અસ્તિત્વરૂપે છે, બસ એટલું. એમ સિદ્ધ કરવું છે. સમજાણું?

મુમુક્ષુ :- તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન એ જ...

ઉત્તર :- એ તો બધું એક જ છે ને. તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન બધી એક જ વાત છે. આ તો એણે વિસ્તાર કર્યો છે. અનુભૂતિથી જણાય અને તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન પણ એને કહેવામાં આવે છે. નિશ્ચય સમ્યક્ને તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન પણ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ... ચાર વર્ષ લગાતાર...

ઉત્તર :- આ નહિ. ચાર-ચાર કલાક. પણ એ બધી વાત બહારની. ગપેગપ. આ પ્રોફેસર છે. આહાહા...! કેટલું સરસ લખ્યું છે!

એક તો એમ કહ્યું હતું કે પ્રકૃતિનો ઉપશમ આદિ સૂક્ષ્મ છે. પુદ્ગલના પરિણામ (છે). માટે અતિસૂક્ષ્મ કહ્યાં. પ્રતીતિ-સમ્યગ્દર્શન તે અતિસૂક્ષ્મ છે, એમ કહ્યું. એમ કહીને એના બાહ્ય લક્ષણો (કહ્યા, એમાં) મુખ્ય લક્ષણ બાહ્યમાં અનુભૂતિ છે. બાકી આગમથી, અનુમાનથી, સ્વસંવેદનથી પ્રમાણ કરવું. એમાં આ મુખ્ય અનુભૂતિ. જ્યાં વેદન ફરી ગયું, રાગનું વેદન આકુળતાનું હતું ત્યાં શાંતિનું વેદન થયું. એવું જ્ઞાન દ્વારા જાણ્યું અને એ જ્ઞાન દ્વારા આ સમકિત છે એમ જાણવું એ વ્યવહાર છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- સમ્યગ્દર્શનમાં શાંતિનો અનુભવ આવે?

ઉત્તર :- આનંદની અનુભૂતિ. આનંદાનુભૂતિ. અહીં તો જ્ઞાનની કહી ને. જ્ઞાનની સાથે ભેગો આનંદ છે. અનંત ગુણની પર્યાયનું વેદન છે ત્યાં. બધી શુદ્ધ.

અહીં તો એટલું કહે છે કે એ તો પરમાર્થ સર્વજ્ઞ જાણે. એ તો શું કે સૂક્ષ્મ પર્યાય તદ્દન એક સમયની એ તો કેવળજ્ઞાન જાણે. પણ આ રીતે છન્નસ્થને અનુભૂતિ દ્વારા સમ્યગ્દર્શનની પ્રતીતિનું ભાન સત્યાર્થ રીતે થાય છે. એટલે સાચું થાય છે, એમ. વ્યવહારથી થયું માટે ખોટું છે એમ નહિ. સમજાણું કાંઈ? પરથી થયું માટે ખોટું છે એમ નહિ. એ તો પરથી કહેવું છે એટલો વ્યવહાર છે. બાકી એનાથી જણાણું છે એ તો બરાબર જણાણું છે, એમ કહે છે. વ્યવહાર

નિશ્ચયને જણાવે છે. આવે છે ને? ભાઈ! વ્યવહાર નિશ્ચયને જણાવે છે, પણ નિશ્ચય જણાવે છે એ યથાર્થ છે. આહાહા...! સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા. ભેદ પાડીને કહ્યું તે વ્યવહાર છે. ખરેખર તો અભૂતાર્થ છે. એનાથી જાણ્યું છે તે ભૂતાર્થ છે. સમજાણું કાંઈ? ભારે ઝીણી વાતું આવી. એવો માર્ગ છે. અનંત જન્મ-મરણના ફેરા ટળે અને અનંત અનંત આનંદ આવે એ માર્ગ જ કોઈ અલૌકિક છે. ઓ...હો...!

દુઃખી થઈને ચોર્યાશીમાં ડોલે છે. દેવના ભવ, નારકીના ભવ, નિગોદના ભવ, બટાકા શકરકંદના ભવ. એક શરીરમાં અનંતા (જીવ). આવા ભવો. જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વ છે ત્યાં સુધી એ મિથ્યાત્વમાં આવા ભવ કરવાની તાકાત છે. માણસપણું નહિ રહે. માણસપણું તો પચીસ-પચાસ-સો વર્ષ હોય, જેટલું આયુષ્ય હોય એટલું. ઊડી જશે, ફડાક દઈને અહીંથી નીકળી જશે. સમજાણું કાંઈ? જન્મ-મરણના દુઃખ, હોં! એનો જેને નાશ કરવો છે એને આ આત્માનું સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કર્યે જ નાશ થાય એવું છે. એ બીજી કોઈ ક્રિયાકાંડથી જન્મ-મરણના દુઃખનો નાશ થતો નથી. આનંદસ્વરૂપ આત્મા, આનંદસ્વરૂપ આત્માના અનુભવથી મિથ્યાત્વનો નાશ થાય અને એનાથી સમ્યગ્દર્શનનું ભાન થાય. સમજાણું કાંઈ?

‘એનેક લોગ કહતે હૈં કિ - સમ્યક્ત્વ તો કેવલીગમ્ય હૈ, ઇસલિયે અપનેકો સમ્યક્ત્વ હોનેકા નિશ્ચય નહીં હોતા, ઇસલિયે અપનેકો સમ્યગ્દષ્ટિ નહીં માન સકતે. પરંતુ ઇસ પ્રકાર સર્વથા એકાંતસે કહના તો મિથ્યાદષ્ટિ હૈ,...’ એમ હોય નહિ. જણાય છે. સમજાણું કાંઈ? અમુક દ્વારા જ્ઞાન દ્વારા, અનુભૂતિ દ્વારા, સ્વાદ દ્વારા જણાય છે. ‘સર્વથા એસા કહને સે વ્યવહારકા લોપ હોગા, સર્વ મુનિ-શ્રાવકોંકી પ્રવૃત્તિ મિથ્યાત્વરૂપ સિદ્ધ હોગી...’ તો બધાની શ્રદ્ધા ખોટી, મિથ્યાત્વવાળા બધા પ્રવૃત્તિ કરે એમ મનાય. સાચા મુનિ, સાચા ધર્માત્મા સમકિતી તો કોઈ રહ્યા નહિ, એ હિસાબે. સમજાણું?

‘સબ અપનેકો મિથ્યાદષ્ટિ માનેંગે તો વ્યવહાર કહાં રહેગા? ઇસલિયે પરીક્ષા હોને પશ્ચાત્ત્ત્ એસા શ્રદ્ધાન નહીં રખના ચાહિયે કિ મૈં મિથ્યાદષ્ટિ હૂં. મિથ્યાદષ્ટિ તો અન્યમતિકો કહતે હૈં...’ એ સ્થૂળ વાત. ‘ઔર ઉસીકે સમાન સ્વયં ભી હોગા...’

મુમુક્ષુ :- અન્યમતિ એટલે...

ઉત્તર :- અન્યમતિ એટલે બિલકુલ જ્ઞાન જ નથી ને ભાન જ નથી એવા અન્યમતિ ઠરે, એમ કહેવું છે. અને આ તો ભાન થયું પછી એને અન્યમતપણું રહેતું નથી. જૈનનો મત એને અભિપ્રાયનું ભાન થઈ જાય છે. માટે એણે નક્કી કરીને સમ્યગ્દર્શનનું આવું સ્વરૂપ છે એવું એણે નક્કી કરવું જોઈએ. વિશેષ કહેશે, લ્યો.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)